

Γ' ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ INDIVIDUALISMUS ΕΠΙ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ individualismus τῆς περιόδου ταύτης, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι, αἱ ἀφορῶσαι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄτομον. Ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἔβλεπεν ἄλλο τι, εἰ μὴ μόνον τὸν ἑαυτὸν του, φυσικὸν ἦτο αἱ σχέσεις αὐτοῦ καὶ πρὸς ἐκείνους, πρὸς οὓς εὕρισκετο φύσει ἢ θέσει εἰς στενὴν ἐπαφὴν καὶ σύνδεσμον νὰ γίνῃσιν τοιαῦται, ὥστε νὰ τείνωσιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν μόνον τοῦ ἀτόμου του. *Αἱ εὐγενεῖς ἑλληνικαὶ ἀρεταὶ τῆς συγγενείας, τῆς φιλίας, τῆς ἐμπιστοσύνης, τῆς τιμῆς κλπ., αἵτινες τόσον ὑμνήθησαν ὑπὸ τῶν μεγίστων Ἑλλήνων ποιητῶν, τοῦ Ὀμήρου, Ἡσιόδου, Σόλωνος, Πινδάρου, Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους, ὑπέστησαν δεινὴν προσβολὴν ὑπὸ τῶν μοντέρνων φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀτόμου.*

α') Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς συγγενείας¹⁾.

Οἱ δεσμοὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης ἀρετῆς, ἧτις ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς συμπήξεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ὑπέστησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δεινὴν χαλάρωσιν. Ἡ ἐξουσία τοῦ πατρός, ὅστις πρότερον ἦσκει ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν τέκνων,

¹⁾ Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ ἀξίας τῆς συγγενείας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἰδὲ Dirlmeier Franz «φίλος und φιλία im vorhellenistischen Griechentum» Diss. München 1931, σ. 12, κ. ἐ.

κατελύθη ¹⁾. Ἡ νεολαία ἐξελιχθεῖσα πνευματικῶς καὶ ἀκολουθοῦσα τὰς συγχρόνους περὶ ζωῆς ἀντιλήψεις ἀπέκτησεν ἑνωρὶς συνείδησιν αὐτοτελοῦς ἐγὼ καὶ ἀπετίναξε τὴν πατρικὴν κηδεμονίαν. Οἱ νέοι ἔπαυσαν νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, διότι περὶ πολλοῦ ἐποι- οῦντο μόνον τὸ ἄτομόν των. Ἡ τεκνοποίησις, αἱ φρον- τίδες καὶ αἱ θυσίαι τῶν γονέων διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν τέκνων ἐθεωρήθησαν ὑπ' αὐτῶν ὡς φυσικὴ ἀνάγκη καὶ καθῆκον αὐτῶν ²⁾.

Ἡ ἀσεβεία αὕτη ὠδήγησε τὰ τέκνα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν θρασύτητος, ὥστε δὲν ἐλλείπουσι καὶ θλιβερά τινὰ ἐπεισόδια, καθ' ἃ ἐτόλμησαν ἀσεβεῖς τινες νέοι καὶ κτυπήματα νὰ καταφέρωσι κατὰ τῶν γεροντικῶν παρειῶν τῶν γονέων των καί, ἔτι χειρὸν, νὰ δένωσι καὶ κακοποιῶσι τούτους³⁾. Ἐχαλαρώθησαν οὕτως οἱ ἠθι- κοὶ δεσμοὶ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων. Καὶ αὐτὸς ὁ δε- σμὸς τοῦ αἵματος ἔν τισιν προσεβλήθη, δι' ὃ γονεῖς τι- νες συνεμίγησαν μετὰ τῶν τέκνων των καὶ ἀδελφοὶ μετ' ἀδελφῶν. Ἡ αἰμομιξία, ἣτις ἐθεωρεῖτο ἀνέκαθεν ὡς ἔν τῶν αἰσχίστων ἐγκλημάτων ἐνώπιον τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ⁴⁾, δὲν ἠμπόδισεν ἤδη ἐνίους νὰ κορέ- σωσι τὰς κτηνώδεις ὁρμὰς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἰδίων τέκνων καὶ ἀδελφῶν. Καὶ αἱ σχέσεις τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλ- λήλους ὁμοίως μετεβλήθησαν. Διεῖποντο ἔκτοτε αὗται ὄχι ἀπὸ τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς γνησίας ἀγάπης καὶ ἀδελφοσύνης, ἀλλ' ἀπὸ τὸ αἰσχρὸν ὑλικὸν ἀτομι- κὸν συμφέρον. Περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο τὰ χρήματα ἢ τοὺς ἐξ αἵματος ἀδελφούς⁵⁾. Ἀλλὰ καὶ αἱ σχέσεις τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέα-

¹⁾ Βλ. Wundt M. ἄ. ἔργ. σ. 316.

²⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. II, II, 1—14. Πρβ. II, V, 15.

³⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. I, II, 49—51. Ἀριστοτ. Νικομάχεια III, 9 p. 1115α 22—VII, 7 p. 1149 β 8 κ. ε.

⁴⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. IV, IV, 20, 21. Λυσίου. Κατὰ Ἀλκιβιάδου A, § 28, 41. Ἀντισθέν. ὁ Κυνικός. Ἀποσπ. 16. (Mullach.).

⁵⁾ Ξενοφ. Ἀπομ. II, III, 1.

στοι ἀπὸ τὰς μοντέρνας φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις. Ὁ σύζυγος πρῶτος, ὡς θέλομεν κατωτέρω λεπτομερέστερον ἴδει, ἐγένετο ἐλευθέριος. Μετέβαλεν ἀντιλήψεις περὶ τῆς συνεύνου του, *τὴν ὁποίαν μόνον πρὸς παιδοποιῖαν ἠνείχετο*, ἐνῶ διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ἐχρησιμοποίει τὰς ἐταίρας ¹⁾. Καὶ αἱ σύζυγοι ὁμῶς δὲν ἀφήκαν τοὺς συζύγους των ἄνευ ὁμοίων ἀντιποίνων, διότι διεφωτίσθησαν καὶ αὐταὶ ἀπὸ τὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς των. Μάλιστα δὲ αὐταὶ καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν συζύγων δὲν ἠνείχοντο, ἔνεκα τοῦ ὁποίου πολλάκις εἰς χεῖρας ἤρχοντο καὶ οὐχὶ σπανίως ζωηραὶ καὶ θρασεῖαι γυναῖκες ἐξυλοκόπουν τοὺς συζύγους των ²⁾.

Καὶ αἱ πρὸς τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς σχέσεις διεφθάρησαν, διότι εἰσεχώρησε παντοῦ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. *Ἡ συγγένεια ἔμεινε λέξις ἄνευ περιεχομένου*, οἱ δὲ συγγενεῖς μόνον κατ' ὄνομα τοιοῦτοι ἦσαν. Οἱ συγγενεῖς ἐπλησίαζον τοὺς συγγενεῖς μόνον ἂν προσεδόκων ἄμεσόν τινα ὠφέλειαν παρ' αὐτῶν ἢ ἂν προέβλεπον μεγάλην κληρονομίαν ³⁾. Ἐν καιρῷ δυστυχίας ἀπέφευγον νὰ βοηθήσωσιν ἀλλήλους. Οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην ἠδύνατό τις νὰ ἔχη πρὸς τοὺς συγγενεῖς του εἴτε ἐφ' ὅσον εὐρίσκετο ἐν τῇ ζωῇ, εἴτε μετὰ θάνατον. Ὁ Λυσίας καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἀναφέρουσι τοιαύτας περιπτώσεις. Διωκόμενοι π. χ. διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς συγγενεῖς των χρήματα, οἵτινες ὁμῶς ἐθεώρουν καλὸν νὰ σφετερισθῶσιν ὅλα ἢ μέρος τούτων ⁴⁾. Ἀποθνήσκοντες κατέλειπον τὰ τέκνα καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν συγγενῶν

¹⁾ [Δημοσθ.] Κατὰ Νεαίρας 21, 22.

²⁾ Ἀριστ. Νικομάχεια III, 9 p. 1115 α, 22—VII, 7 p. 1149 β 8 κ.έ. βλ. κατωτ. σ. 46 κ. έ.

³⁾ Ἰσοκρ. Αἰγινήτικὸς § 32, 33. Πρβ. Dirlmeier fr. ἀν. Ἐργ. σ. 13, κ. έ.

⁴⁾ Ἰσοκρ. Πρὸς Εὐθύβουν § 2, 3. Πρβ. § 17. Πρβ. Δημοσθέν. Κατὰ Ἀφόβου.

καὶ μάλιστα ἀδελφῶν. Ἄλλ' οὗτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν οὐδεμίαν ἐπιμέλειαν κατέβαλλον διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὀρφανῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν περιουσίαν τούτων ἔσφετερίζοντο, οὔτε τὸν νεκρὸν ἀδελφὸν ἐνθυμούμενοι οὔτε τὸν θεὸν σεβόμενοι. «Καὶ ἐπὶ τοιούτοις ἔργοις οὔτε τοὺς θεοὺς φοβεῖ (ἐν. ὧ Διόγειτον), οὔτε ἐμὲ τὴν συνειδυζαν αἰσχύνει, οὔτε τοῦ ἀδελφοῦ μέμνησαι, ἀλλὰ πάντας ἡμᾶς περὶ ἐλάττονος ποιεῖ χρημάτων» λέγει πρὸς τὸν σφετεριστὴν πατέρα τῆς Διογείτονα ἢ κόρη αὐτοῦ καὶ συγχρόνως σύζυγος τοῦ φονευθέντος ἀδελφοῦ τοῦ Διοδότου καὶ μήτηρ τῶν ὀρφανῶν ¹⁾). Μεγαλυτέραν δὲ ἐμπιστοσύνην ἠδύνατό τις νὰ ἔχη πρὸς ξένους ²⁾ καὶ πρὸς τοὺς ἐχθίστους ³⁾ ἀκόμη ἢ πρὸς τοὺς συγγενεῖς. Τόσον δὲ ἐξέλιπεν ἢ πρὸς τοὺς στενοὺς οἰκείους ἐμπιστοσύνη, ὥστε οὐδ' ἢ μήτηρ ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ τέκνα τῆς, εἰς ζητήματα χρηματικῆς φύσεως, ὡς φαίνεται ἐν τῷ κατὰ Φίλωνος λόγῳ τοῦ Λυσίου ⁴⁾). Χαρακτηριστικὸν δ' ἐπίσης τῆς πρὸς τοὺς στενοὺς συγγενεῖς σχέσεως τῆς περιόδου ταύτης εἶναι καὶ αἱ πολλαὶ δίκαι καὶ ἰδιαιτέρως ἢ δξύτης, μεθ' ἧς διεξήγοντο αὗται, «ὥσπερ ἐχθροὺς τιμωρησόμενοι, καὶ οὐκ ἀναγκαίους καὶ συγγενεῖς κακῶς ποιήσοντες», πρὸς κληρονομίαν ἢ κάλλιον εἰπεῖν πρὸς σφετερισμὸν τῆς καταλειπομένης μετὰ θάνατον περιουσίας συγγενικῶν προσώπων. Οἱ σωζόμενοι «περὶ κλήρου» λόγοι τοῦ Ἰσαίου παρέχουσιν ἐναργῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως ταύτης, ἧς κύρια αἷτια ἦσαν ἀναμφιβόλως ἢ αἰσχροκέρδεια καὶ ἀναισχυντία ⁵⁾).

¹⁾ Λυσίου. Κατὰ Διογείτονος § 17. Πρβ. § 16.

²⁾ Λυσίου. Κατὰ Φίλωνος § 21. Πρβ. Δημοσθ. Κατὰ Ἀριστογείτονος Α.

³⁾ Λυσίου. Κατὰ Διογείτονος § 19. Πρβ. § 21.

⁴⁾ Βλ. ἄνωτ. σ. 12 κ. ἑ.

⁵⁾ Βλ. Ἰσαίου. Περὶ τοῦ Κλεωνόμου κλήρου § 7, πρβ. § 8. Πρβ. περὶ τοῦ Μενεκλέους κλήρου. Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου. Περὶ τοῦ Δικαιογένους κλήρου § 1, 7, 8, 39 κλπ.

β') 'Επί τῆς φιλίας').

Πρῶτοι φίλοι ἦσαν οἱ γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα καὶ ἀντιστρόφως, οἱ ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, τ. ἔ. οἱ ἐξ αἵματος συγγενεῖς, εἶτα οἱ σύζυγοι καὶ τέλος οἱ ἑταῖροι, οἱ διὰ τοῦ θεοῦ τούτου δεσμοῦ συνδεόμενοι ¹⁾. *Τὸ φιλεῖσθαι ἐθεωρεῖτο μέγα ἀγαθόν*, διότι ἐνόμιζον, ὅτι δι' αὐτοῦ «αὐτόματα τὰγαθὰ τῷ φιλουμένῳ γίνεσθαι καὶ παρὰ θεῶν καὶ παρ' ἀνθρώπων» ²⁾.

Κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην καὶ ἡ φιλία δὲν συνεκίνει τοὺς ἀνθρώπους, διότι αὕτη καθωρίζετο ὑπὸ τοῦ εὐτελοῦς ἀτομικοῦ συμφέροντος. Περισσότερον ἐπεμελοῦντο νὰ ἀποκτήσωσιν οἰκίας, ἀγροὺς καὶ ἀνδράποδα καὶ βοσκήματα καὶ σκεύη καὶ νὰ διατηρήσωσι ταῦτα ἢ νὰ ἀποκτήσωσι φίλους καὶ διατηρήσωσι τοὺς ἤδη ὑπάρχοντας ³⁾. Βαθύτερον συνεκίνει ἡ ἀσθένεια καὶ κακοτυχία τῶν δούλων καὶ τῶν ζώων των ἢ ἡ τῶν φίλων αὐτῶν. Καὶ διὰ μὲν τὴν περιποίησιν τῶν δούλων προσῆγον ἰατρούς, περὶ δὲ τῶν πασχόντων ἢ ἐν πενία εὐρισκομένων φίλων οὐδὲ κἄν ἐνδιεφέροντο ⁴⁾. «'Αλλ' ὅμως ἐνιοὶ δένδρα μὲν πειρῶνται θεραπεύειν τοῦ καρποῦ ἕνεκεν, τοῦ δὲ παμφωρωτάτου κτήματος, ὃ καλεῖται φίλος, ἀργῶς καὶ ἀνειμένως οἱ πλείστοι ἐπιμελοῦνται ⁵⁾». Φίλοι εὐτυχοῦντες περιεφρόνουν τοὺς φίλους, ἄλλοι δὲ ὅτε περιέπιπτον εἰς δυστυχίαν τότε μόνον ἔτρεχον πρὸς αὐτούς, ἐπεκαλοῦντο παλαιούς ἀρρήκτους δεσμοὺς συγγενείας καὶ φιλίας καὶ προσεκολλῶντο πρὸς τοὺς φίλους δι'

¹⁾ Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀξίας τῆς φιλίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις *Ελλησι βλ. Dirlmeier Fr. ἄ. ἔργ. σ. 8 κ. ἔ.

²⁾ Ξενοφ. Ἰέρων III, 7.

³⁾ Ξενοφ. Ἰέρων III 5.

⁴⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. II, IV, 2.

⁵⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. II, IV, 3.—II, V, 1.

⁶⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. II, IV, 7. Πρβλ. Οἰκονομ. I, 14. Ἀπομνημον. I, II, 7.

Ε.Υ.Δ. τῆς Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

εὐνοήτους ὑλικὰς ὠφελείας. «Ἐμοὶ γὰρ αὖ τῶν φίλων οἱ μὲν εὖ πράττοντες ἐκποδῶν ἀπέρχονται, οἱ δ' ἂν κακὸν τι λάβωσι, γενεαλογοῦσι τὴν συγγένειαν καὶ οὐδέποτε μου ἀπολείπονται» ¹⁾). Ἄλλοι εὐποροῦντες ἠρέσκοντο νὰ κάμνωσιν ἑταίρους «θῶπας πλούτου καὶ τύχης κόλακας», ἐνῶ πραγματικοὺς φίλους δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιληφθῶσι καὶ ἐκτιμήσωσιν ²⁾).

Ἄγνη καὶ εἰλικρινὴς φιλία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ὑπῆρχεν. Οἱ ἐπαγγελόμενοι φιλίαν ἐφωρῶντο οὐχὶ σπανίως ῥαδιουργοῦντες ³⁾ καὶ ἀδικοῦντες τοὺς φίλους; οὐδ' ἕνεκα καὶ εἰς χεῖρας πολλάκις ἤρχοντο ⁴⁾. Ἐχομεν βεβαίως καὶ παραδείγματα πιστῆς καὶ εἰλικρινοῦς φιλίας, ὡς εἶναι τὸ παράδειγμα ἀφοσιώσεως φίλου πρὸς ἀσθενῆ φίλον μέχρι διακινδυνεύσεως καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ἴσοκράτης εἰς τὸν Αἰγινήτικόν αὐτοῦ ⁵⁾. Ἀλλὰ γενικῶς εἰπεῖν ἡ φιλία; μὲ τὸ θεῖον αὐτῆς περιεχόμενον, ὅπερ εἰς προηγουμένης ἐποχᾶς εἶχεν, διεφθάρη ὑπὸ τῶν ὑλικῶν ἀτομικῶν συμφερόντων. Φίλος ἐθεωρεῖτο μόνον ἐκεῖνος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἠδύνατό τις ὠφέλειαν νὰ λάβῃ, εἰ δὲ μὴ οὐ μόνον δὲν ἐπεζητεῖτο ἡ φιλία αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τελείως περιεφρονεῖτο, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ξενοφῶν ⁶⁾. Διὰ τοῦτο οὐχὶ σπανίως οἱ φίλοι ἐπεβούλευον καὶ προὔδιδον ἀλλήλους ἀντὶ τοῦ εὐτελοῦς χρήματος ⁷⁾.

¹⁾ Ξενοφ. Συμπόσιον IV, 51.

²⁾ Vors II⁶, 87, 65 (Ἀντιφῶν ὁ σοφιστής).

³⁾ [Λυσίου]. Κατηγορία πρὸς τοὺς συνουσιαστὰς κακολογιῶν § 2, 5, 14, 18.

⁴⁾ Λυσίου. Περὶ τραύματος ἐκ προνοίας § 5, 9.

⁵⁾ Ἴσοκρ. Αἰγινήτικὸς § 10—12. Πρβ. 24—29.

⁶⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. I, II, 52.

⁷⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. II, V, 4. Κύρου Ἀνάβ. I, I, 2—3—I, II, 20.

γ) Ἐπὶ τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς.

Ἡ ἀποχὴ ἐκ τῆς δημοσίας ζωῆς, ἣτις κυρίως ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 403 π. Χ. ¹⁾, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ἔστρεψε τοὺς ἀνθρώπους ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν ἰδιωτικὴν τοιαύτην, ἵνα ἐκεῖ εὖρωσιν ἡσυχίαν καὶ χαρὰν ἐν μέσῳ τῶν οἰκογενειῶν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἀπόκτησιν πλούτου. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεπτύχθη ἡ χειρωναξία (βιοτεχνία) καὶ τὸ ἐμπόριον, ἅτινα ἀπέτελεσαν τὸ κέντρον τῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ὁ ἰδιωτικὸς πλοῦτος ἠϋξήθη ἤδη καταπληκτικῶς ²⁾. Καὶ κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ῥητόρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πολὺ μὲν χρῆμα διετίθετο διὰ τὰς διαφόρους δημοσίας λειτουργίας, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ πλούτου κατεδαπανᾶτο πρὸς ἰδίαν ἀπόλαυσιν. Ἡ ἀνατολικὴ χλιδὴ, ἥθη καὶ ἔθιμα ὑποκατέστησαν τὴν ἀπλότητα τῆς προηγουμένης περιόδου, καθ' ἣν ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρίνη τις τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου Περικλέους, διότι ἦτο ἀπλουστάτη καὶ καθ' ὅλα ὅμοια πρὸς τὰς λοιπὰς γειτονικὰς οἰκίας, καίτοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἠκτινοβόλει τὸ περικαλλὲς δημιούργημα του, ὁ Ναὸς τῆς Παλλάδος ³⁾. Τούτου ἕνεκα ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ διὰ τε τοὺς ἀνδρας καὶ γυναῖκας τελείως μετεβλήθη καὶ ἐτράπη πρὸς τὸ δαπανηρότερον καὶ πολυτελέστερον ⁴⁾. Ἡ ὕλικὴ αὐτῆς ἀπόλαυσις ἀπέβη τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς. Πολλοὶ δ' ἐρρίφθησαν τυφλοὶ νὰ ἀπολαύσωσι τὴν ζωὴν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης.

Δέον δ' ἐνταῦθα πρὸς ἀποφυγὴν πάσης παρεξηγήσεως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι πᾶν, ὅπερ ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις περὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ

¹⁾ Βλ. ἀνωτ. σελ. 26.

²⁾ Βλ. von Pöhlmann R. Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt. I B. 2 έκδ.

³⁾ Βλ. Drexler Eng. α. Ο. σ. 8 κ. ε.

⁴⁾ Βλ. κατωτέρω σ. 51.

σεξουαλισμοῦ θέλει λεχθῆ, ἀφορᾷ οὐχὶ τὴν δλότητα, ἀλλ' ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μιᾶς μεγάλης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς μεταβατικῆς ταύτης περιόδου.

II) Ἄνδρες.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνδρῶν δὲν ἐπλήρουν ἔκτοτε κατὰ τὸ πλεῖστον θρησκευτικαὶ ἑορταί, γυμνάσια καὶ τιμῖα ἔθνικὴ πολιτικὴ, ἀλλ' αἱ κερδοφόροι λαϊκαὶ συνελεύσεις, τὰ δικαστήρια, οἱ πότιοι, οἱ κύβοι καὶ παρόμοιαι ἀκολασίαι ¹⁾. Πολλοὶ τῶν ἀνδρῶν διέτριβον εἰς τὰ καπηλεῖα καὶ παρὰ τὰς αὐλητρίδας, ἔνθα κατεσπατάλων τὰς περιουσίας των ²⁾. Ἐνῶ πρότερον ἔθεωρεῖτο λίαν ἀναξιοπρεπὲς τὸ φοιτᾶν καὶ τρώγειν εἰς καπηλεῖα, ἤδη διημέρευον εἰς αὐτὰ ³⁾. Εἰς τὰ κέντρα ταῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἤσκοῦντο εἰς τὴν βωμολοχίαν καὶ εὐτραπελίαν, ἐφ' οἷς ἤδη ἡ νέα γενεὰ ἐσεμνύνετο καὶ εὐφυεῖς ἐκάλει τοὺς ἱκανοὺς εἰς ταῦτα ⁴⁾. Πρὸς δὲ τούτοις ἐμέθυον ἐν αὐτοῖς καὶ ἐν κραιπάλῃ μέθης εὕρισκόμενοι περιήρχοντο ἐν καιρῷ νυκτὸς τὴν πόλιν ᾗδοντες ἀσέμνως καὶ παντοιοτρόπως ἀσχημονοῦντες. Οἱ πρόην σοβαροὶ καὶ μόνον τὰ τῆς πόλεως πράττοντες ἐγένοντο ἤδη νυκτόβιοι καὶ διῆγον μᾶλλον βίον τῶν ὁδῶν ⁵⁾. Ἡ ζωὴ δὲ αὕτη, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἀπεμάκρυνε τοὺς ἄνδρας ἀπὸ τὴν ἡσυχον οἰκογενειακὴν τοιαύτην· δὲν εὕρισκον πλέον εὐχαρίστησιν ἐν αὐτῇ, ἀλλ' ἐπεζήτουν θορυβώδη ζωὴν. Ἐντεῦθεν ἐδημιουργήθησαν ἰδιω-

¹⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ Μαντιθέου § 11, 12.

²⁾ Λυσίου. Κατὰ Ἀλκιβιάδου Α § 27. Ὑπὲρ Μαντιθέου § 11. Ἰσοκρ. Ἀρεοπαγ. § 48.

³⁾ Ἰσοκρ. Ἀρεοπαγ. § 48.

⁴⁾ Ἰσοκρ. Ἀρεοπαγ. § 49.

⁵⁾ Λυσίου Περὶ τραύματος ἐκ Προνοίας § 7. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 3. Ξενοφ. Ἀγησίλαος V, 1. Βλ. Wundt. Μ. ἄ. ἔργ. II Β' σ. 50 κ. ἔ.

τικὰ συμπόσια, ὅλως διάφορα πρὸς τὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, ἅτινα συνεδέοντο στενῶς πρὸς τὰς διονυσιακὰς ἑορτάς ¹⁾). Εἰς τὰ συμπόσια ταῦτα ἐγίνοντο ποικίλαι μὲν συζητήσεις, περιστρεφόμεναι οὐχὶ βεβαίως περὶ ἀνώτερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ἀλλὰ περὶ ταπεινὰ ὑλικά τοιαῦτα.

Εἰς τὴν ἠθικὴν δὲ διαφθορὰν τῶν ἀνδρῶν συνετέλεσαν κατὰ πολὺ καὶ αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀφιχθεῖσαι ἐκ διαφόρων μερῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἑταῖραι.

Αὗται ἦσαν λίαν θελκτικαί, κατ' ἐξοχὴν δὲ εὐφρεῖς καὶ μορφωμένοι ²⁾). Εἶχον τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν δύναμιν νὰ σαγηνεύωσι τοὺς ἄνδρας ἀνεξαρτήτως μορφώσεως καὶ κοινωνικῆς θέσεως. Πρὸ τῶν θελγῆτρων τῶν ὠραίων ἑταιρῶν, Λαῖδος, Φρύνης, Πυθιονίκης, Μετανείρας καὶ τῆς ἄλλης πλειάδος συνεκινεῖτο καὶ ἐκάμπτετο οὐχὶ σπανίως ἡ σοφία τῶν σοφῶν καὶ ἐθραύετο ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τῶν ἰσχυρῶν, οὔτινες οὔτε κόπους, οὔτε ἔξοδα, οὔτε ταλαιπωρίας ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν, ἵνα τρέξωσιν εἰς Κόρινθον καὶ ἀλλαχοῦ πρὸς θαυμασμὸν τοῦ κάλλους καὶ τῆς εὐφυίας αὐτῶν ³⁾). Καὶ ἀνδριάντας πρὸς τιμὴν αὐτῶν ἱδρυσαν καὶ μεταξὺ βασιλικῶν τοιούτων ἔστησαν, ὡς τῆς Φρύνης ἐν Δελφοῖς μεταξὺ τῶν τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀρχιδάμου ⁴⁾). Πλὴν τῶν ἑταιρῶν ὑπῆρχον ὁμοίως κατὰ τὴν ἀμαρτωλὴν ταύτην περίοδον καὶ πολλαὶ κοιναὶ γυναῖκες, αἵτινες εἶχον ἀγέλας φίλων, τοὺς ὁποίους, ὡς λέγει ἡ Θεοδότη, ἐθεώρουν αὗται προτιμότερους «οἰῶν τε καὶ αἰγῶν καὶ βοῶν» ⁵⁾). Αὗται ἠὔχοντο, ὅπως πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔχωσιν οἱ ἐρασταὶ των πλὴν νοῦ καὶ φρονήσεως ⁶⁾).

¹⁾ Wundt. M. & ἔργ. Β'. σ. 50.

²⁾ Ξέναρχος Ἀποσπ. 4 (Kock).

³⁾ Δημοσθ. Κατὰ Νεαίρας 121—122.

⁴⁾ Wundt M. & ἔ. II Β. σ. 51.

⁵⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. III, XI, 5. Λυσίου. Πρὸς Σίμωνα § 22.

⁶⁾ Ἀντισθ. ἀποσπ. 87 (Mullach).

Εἰσηλθόν οὕτω κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ξένα ἦθη καὶ συνήθειαι ζωῆς ἀνατολικῶν λαῶν, μᾶλλον σφριγώδη καὶ ἀχαλίνωτα πάθη, ἅτινα παρέσυραν εἰς ἠθικὴν διαφθορὰν τοὺς πρότερον σώφρονας καὶ ἐγκρατεῖς περὶ ταῦτα ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους.

Εὐκόλον δὲ εἶναι νὰ φαντασθῇ τις, ὅποιαν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἡ κατάστασις αὕτη καὶ ἐπὶ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης. Αἱ ἑταῖραι καὶ αἱ κοιναὶ γυναῖκες ἀπέσπασαν τοὺς νέους ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν γονέων καὶ τοὺς συζύγους ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν νομίμων συζύγων των. Αἱ σεμναὶ Ἑλληνίδες σύζυγοι πολυειδῶς προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐρωτοπαθῶν συζύγων των ¹⁾ Οἱ ἄνδρες ἔπαυσαν ν' ἀγαπῶσι τὰς γαμετάς των, τὰς ὁποίας ἔκτοτε εἶχον μόνον ἕνεκα «*τοῦ παιδοποιεῖσθαι καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν*», διότι τὰς μὲν ἑταῖρας εἶχον χάριν τῆς ἡδονῆς, τὰς δὲ παλλακὰς ἕνεκα τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος ²⁾. Ἡ ἀπόκτησις δ' ἑταιρῶν ἐθεωρήθη μάλιστα καὶ μόδα τῆς ἐποχῆς. *Ἡ μόδα δ' αὕτη ἔσχεν, ὡς ἦτο φυσικόν, καὶ ἄλλας τραγικωτέρας συνεπείας ἐπὶ τῆς οἰκογενειακῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς.* Οἱ ἄνδρες δηλ. δὲν περιορίσθησαν εἰς τὰς ἑταῖρας καὶ παλλακὰς, ἀλλ' ἐπετέθησαν καὶ κατὰ ἐντίμων δεσποινῶν. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε καὶ ἐπηυξήθη κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ μοιχεία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πλεῖσται ὅσαι τοιαῦται διεπράχθησαν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Λυσίου, τῶν δικανικῶν τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Ἀνδοκίδου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ξενοφῶντος, τὰ ὅποια ἡμεῖς ὡς κυρίας πηγὰς τῆς παρούσης ἐργασίας ἔχομεν ³⁾. Τὸ κακὸν δὲ

¹⁾ [Δημοσθ.] Κατὰ Νεαίρας § 107—122. Πρβλ. καὶ Ἀνδοκ. κατὰ Ἀλκιβ. § 14.

²⁾ [Δημοσθ.] Κατὰ Νεαίρας § 122.

³⁾ Ἀνδ. Κατὰ Ἀλκιβ. § 10. Λυσίου. Ὑπὲρ Ἐρατοσθ. φόνου § 2, 16. Ξενοφ. Συμπ. VIII, 20. Ἱέρων III, 3. Κύρου Παιδεία, II, I, 38.

· τοῦτο δέον νά προστεθῆ καὶ εἰς τὰ αἷτια ἐκεῖνα, ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν χαλάρωσιν καὶ ἀλλαγὴν τῶν ἀγνῶν φιλικῶν καὶ οἰκογενειακῶν σχέσεων τῶν προγόνων ἡμῶν.

2) Γυναῖκες.

Αἱ Ἑλληνίδες σύζυγοι τῶν προηγουμένων περιόδων ἦσαν ἀύσθηται οἰκοκυραὶ καὶ ἀπλαῖ τοὺς τρόπους, περιωρίζοντο εἰς τὸν γυναικωνίτην καὶ ἐπεμελοῦντο μόνον τῶν τοῦ οἴκου. Ἦδη ὅμως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν ἔμειναν καὶ αὐταὶ ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὰς συγχρόνους αὐτῶν κοινωνικὰς τάσεις καὶ ρεύματα. Αὐταὶ ἤρχισαν νὰ ἐξέρχωνται τοῦ γυναικωνίτου, ὅστις ἐφαίνετο ἤδη *πληκτικός*. Αἱ θύραι τῶν ἰδιωτικῶν συμποσίων καὶ οἰκογενειακῶν συγκεντρώσεων ἤνοιξαν εἰς αὐτάς. Αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις ἐπλήρουν ἔκτοτε τὸ περιεχόμενον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν γυναικῶν ¹⁾.

Ἡ κοσμικὴ ὅμως αὕτη ἐμφάνισις τῶν γυναικῶν συνεπήγετο καὶ μεγάλας δαπάνας: τὰ χονδρά, ἐπὶ παραδείγματι, ἱμάτια, τὰ ἀπλαῖ καὶ χονδροειδῆ οἰκιακὰ σκεύη, ἡ οἰκογενειακὴ λιτότης κ.τ.τ. ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ πολυτελεῖ ἔνδύματα καὶ μεγάλην πολυτέλειαν ²⁾. Οὕτως ἤρχισαν νὰ ἐγείρωνται *διαρκῶς ἀξιώσεις* ἐκ μέρους τῶν γυναικῶν καὶ νὰ δημιουργῶνται ἐκ τούτου *ἀνάγκαι*, τῶν ὁποίων ἢ μὴ πλήρωσις δι' εὐνοήτους οἰκονομικοὺς λόγους ἦγε πολλάκις τοὺς συζύγους εἰς προστριβάς. Ἐκ τῶν διενέξεων δὲ τούτων οὐχὶ σπανίως *νικήτρια* ἐξήρχετο ἡ σύζυγος, ἥτις, ὅτε μὲν διὰ τῆς *νομιζομένης φυσικῆς ἀδυναμίας* ἦτις εἶναι τὸ *ἰσχυρότερον ὄπλον* τῆς, ὅτε δὲ διὰ *πραγματικῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς δυνάμεως* τῆς, ὑπέτασσε πολλάκις τὸν ἄνδρα καὶ ἦγε καὶ ἔφερε τοῦτον κατὰ

¹⁾ Wundt M. ἀν. ἐργ. II σ. 48 κ. ἐ.

²⁾ Wundt M. ἀν. ἐργ. II σ. 49 κ. ἐ.

τὸ δοκοῦν αὐτῇ ¹⁾). Ἡ τοιαύτη δὲ ἔν τινι μέτρῳ δύναμις καὶ ὑπεροχὴ τῶν γυναικῶν καθίστα τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν ἀφόρητον, διότι, ὡς χαρακτηριστικώτατα λέγει ὁ Ἄλεξις, τὴν ἀρχὴν εἶχεν εἰς χεῖρας ἐν παραλογιζόμενον καὶ ἰδιότροπον ὄν, τὸ ὅποϊον καὶ ἀδικοῦν προσενεκάλει ἔτι, ἐνῶ ὁ ἀνὴρ καὶ ἀδικούμενος συγγνώμην εἶχεν. Ἡ ἀνδρική χολὴ ἦτο μέλι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν γυναικεῖαν τοιαύτην ²⁾. Γενικῶς δ' εἰπεῖν αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔτεινον πρὸς χειραφέτησιν, δι' ὃ καὶ ἀπεθρασύνθησαν καὶ ἀσεβεῖς πρὸς ἑαυτὰς καὶ τὸν ἄνδρα ἐν πολλοῖς ἐδείχθησαν.

Πρὸς δὲ τούτοις ἡ κοσμικὴ αὕτη ἐμφάνισις τῶν γυναικῶν παρέσχεν εἰς ταύτας καὶ εὐκαιρίας, ἵνα ἐπιδείξωσι μεγάλην φιλαρέσκειαν, ἧτις ἤγγισε τὰ ὄρια τῆς ἐπιπολαιότητος καὶ κουφονοίας. Ἡ ἀδυναμία αὕτη, ἧτις λίαν ἐναργῶς παρίσταται ὑπὸ τοῦ Ἀλέξιδος, δὲν εἶναι ἄλλη τις, ἢ ἐκείνη ἀκριβῶς, τὴν ὁποίαν δεικνύουσιν ἀτυχῶς πολλὰ τῶν σημερινῶν γυναικῶν μας.

«Τὰς ὄφρῦς πυρρὰς ἔχει τις, ζωγραφοῦσιν ἀσβόλω·
 συμβέβηκ' εἶναι μέλαιναν, κατέπλασε ψιμυθίῳ.
 Λευκόχρως λίαν τίς ἔστι, παιδέρωτ' ἐντρίβεται.
 Καλὸν ἔχει τοῦ σώματός τι, τοῦτο γυμνὸν δείκνυται.
 Εὐφυεῖς ὀδόντας ἔσχεν, ἐξ ἀνάγκης δεῖ γελᾶν,
 ἵνα θεωρῶσ' οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομψὸν φορεῖ» ³⁾).

Τὸ κακὸν τοῦτο ἐπηύξησεν ἕτερον κακόν, τ. ἔ. ἡ ἀφίξις τῶν ξένων γυναικῶν, τῶν ἐταιρῶν, αἵτινες ἐπέδρασαν τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν Ἑλληνίδων δεσποινῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτῶν. Πολλὰ τούτων ἐξήλευσαν τὴν τύχην ἐκείνων καὶ ἐβάδισαν τὴν ἀμαρτωλὴν ὁδόν. Πονηρία, θρασύτης, ἀναίδεια καὶ μανία ἔτι, δύναται τις

¹⁾ Ἄριστ. Πολιτικά. II, 9p 1269 β, 12.—V, 11p 1313 β, 35.—Θουκ. II, 45.— Ἄριστοφ. Θεσμοφορ. στιχ. 473, 730 κ. ἐ.— Λυσιστράτη στιχ. 403 κ. ἐ.—Πρβλ. [Δημοσθ.] Κατὰ Νεαίρας § 110,113.

²⁾ Ἄλεξις ἀπόσπ. 146 (ἔκδ. Κοσκ).

³⁾ Ἄλεξις ἀπόσπ. 98 (ἔκδ. Κοσκ).

νά εἶπη, διέκριγεν ὅπῃ τῆς ἀπόψεως ταύτης πολλάς τῶν γυναικῶν. Τοῦτο βεβαίως δὲν πρέπει νά προξενῇ ἔκπληξιν, διότι, ὡς λέγει ὁ Λυσίας, «ἦ γὰρ ἂν ἡμέρα γυνῆ προδῶ τὸ σῶμα καὶ τάξιν λίπη τῆς αἰδοῦς, εὐθέως παραλλάττει τῶν φρενῶν, ὥστε νομίζειν τοὺς μὲν οἰκείους ἐχθρούς, τοὺς δὲ ἄλλοτρίους πιστούς, περὶ δὲ τῶν καλῶν καὶ αἰσχρῶν ἐναντίαν ἔχειν γνώμην»¹.

Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ κατάστασις τῶν γυναικῶν ἐδημιούργησε καὶ μίαν ἔτι χειροτέραν τοιαύτην ἀπὸ καθαρῶς κοινωνικῆς ἀπόψεως, τ. ἔ. συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς σοβαρᾶς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ γάμου. Πολλοὶ τῶν ἀνδρῶν ἀπέφευγον τοῦτον, ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀνύχων τῆς γυναικός, ἣτις ἐθεωρήθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὡς «κακόν». Ἐπειδὴ δὲ τὸ «κακόν» τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, εὐτυχῆς ἐθεωρεῖτο ἐκεῖνος, ὅστις ἤθελε λάβει «μετριώτατον κακόν»²). Οἱ γονεῖς, οἱ ἔχοντες θυγατέρας, ἐθεωρήθησαν δυστυχεῖς, διότι «χαλεπὸν γε θυγάτηρ κτήμα καὶ δυσδιάθετον»³). Ἡ ἀντίδρασις δ' αὕτη διῆκε βεβαίως δι' ὅλου τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Μενάνδρου, ὅστις μετ' ἀλήθοῦς ἀνακουφίσεως καὶ εὐτυχίας ἀναφωνεῖ «ὦ μακάριόν με· γυναῖκα οὐ λαμβάνω»⁴).

Ἡ ἀποχὴ ὁμῶς αὕτη ἀπὸ τοῦ γάμου εἶναι καὶ ἐν τῶν σπουδαιότερων αἰτίων, τὰ ὁποῖα ὤθουν τοὺς ἀνδρας εἰς διαφόρους ἠθικὰς παρεκτροπὰς. Ὅσοι δὲ πάλιν ἐκ τούτων δὲν ἤγοντο μέχρις ἀποχῆς, ἀπέφευγον κατὰ τὸ μᾶλλον τὴν τεκνοποιΐαν, διότι ἡ ἀπόκτησις τέκνων ἐθεωρεῖτο παρὰ πολλῶν ὡς τι μωρὸν καὶ πικρὸν⁵).

Συνελόντι εἰπεῖν ἐδημιουργήθη δυσμενῆς τις ἀτμόσφαιρα διὰ τὴν οἰκογενειακὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν καὶ μεγάλη ἀπαισιοδοξία ἤρχισε νά καταλαμβάνη.

¹) Λυσίου, ἀποσπ. 90 (ἔκδ. Thalheim).

²) Μένανδρ. ἀπόσπ. 532 (Kock).

³) Μένανδρ. ἀπόσπ. 18 πρβ. ἀποσπ. 60 (Kock).

⁴) Μένανδρ. ἀπόσπ. 1 (Kock).

⁵) Μένανδρ. ἀπόσπ. 144, 166 (Kock).

τούς οικογενειάρχας. Ἡ μελαγχολία καὶ ἀπαισιοδοξία αὕτη, ἣτις προήρχετο κυρίως ἀπὸ τὴν ἔκλυτον ἠθικὴν ζωὴν τῆς περιόδου ταύτης, ἀπέβη ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων οὐ μόνον ταύτης, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, ὡς ὁ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ αἰῶνος τούτου ἀκμάσας Μένανδρος ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ἀναφέρει. Πᾶς ὑγιῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ ἀγανακτῆ καὶ κατ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ νὰ μετανοῆ, διότι ἐγεννήθη ἄνθρωπος, θά προετίμα δέ, ἂν ἐπρόκειτο μετὰ τὸν θάνατον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ζωὴν, νὰ γίνῃ οἷονδῆποτε ἄλλο ζῶον, ἀλλ' οὐδέποτε ἄνθρωπος.

« . . . ἀδίκως εὐτυχεῖ
κακῶς τε πράττει τοῦτο τὸ ζῶον μόνον . . .
ἄνθρωπος ἂν ἦ χρηστός, εὐγενής, σφόδρα
γενναῖος, οὐδὲν ὄφελος ἐν τῷ νῦν γένει.
Πράττει δ' ὁ κόλαξ ἄριστα πάντων, δεύτερα
ὁ συκοφάντης, ὁ κακοήθης τρίτα λέγει
ὄνον γενέσθαι κρεῖττον ἢ τοὺς χείρονας
ὄρᾱν ἑαυτοῦ ζῶντας ἐπιφανέστερον» ¹⁾.

Ἀνασκοποῦντες νῦν τὴν ὄλην κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ὁ λαὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' καὶ ἀρχῆς τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, συνάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ κυριωτέρα αἰτία ταύτης ἦτο ἡ ἔλλειψις παρὰ τῷ λαῷ βαθέος θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἐστηρίζετο μόνον ἐπὶ τοῦ μύθου, εὐθύς δὲ ὡς οὗτος προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἐκλονίσθη αὕτη καὶ ἐν πολλοῖς ἐξέλιπε. Τοῦτο δὲ παρεσκεύασε τὸ ἔδαφος οὕτως, ὥστε νὰ ἀναφανῆ ὁ ἀτομικισμὸς (*individualismus*), ὅστις ἐχειραφέτησε πλέον τὸ ἄτομον καὶ ἤγαγεν ἀντιμέτωπον πρὸς πάσας τὰς μέχρι τότε κρατούσας θρησκευτικὰς,

¹⁾ Μενάνδρ. ἀπόσπ. 223 (Kock).

ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀρχὰς καὶ δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς φυλῆς ἡμῶν μαρτυρεῖ, ὅτι τότε ὁ Ἕλληνας ἐμεγαλουργήσεν, ὅτε παντοῦ καὶ πάντοτε ἐνέβλεπε τὴν θείαν δύναμιν. Ἡ θρησκευτικὴ πίστις διὰ τὸν Ἕλληνα ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ κυριωτέρα δύναμις, ἣτις ὤθησεν αὐτὸν πρὸς μεγαλουργίαν. Τὰ ὑπολείμματα τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ πολιτισμοῦ μας, ὡς καὶ ἡ βραδύτερον προσπάθεια τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καταδεικνύουσι τοῦτο. Ὅταν ὁμοῦς ἐπαύσεν ὁ Ἕλληνας τὴν πιστεύῃ πραγματικῶς εἰς τὴν θρησκείαν του, ὅταν ὑψώσεν τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ ὑπεράνω ὅλων καὶ περιεφρόνησε τὰς πατρικούς ἀξίας, ἐφέρετο ἔκτοτε ῥαγδαίως πρὸς τὴν καταστροφὴν.

Δ' Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΘΕΙΣΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ INDIVIDUALISMUS

Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ὀδυνηρὰ κατὰπτωσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς περιόδου ταύτης, ἥτις ὡς κηλις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῆ, ἐδημιούργησεν, ὡς ἦτο φυσικόν, καὶ σχετικὴν ἀντίδρασιν.

Ἐν πρώτοις τὰ φιλοσοφικὰ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤγειρεν ἐναντίον του τὴν μεγαλυτέραν ἀντίδρασιν. Πρῶτος ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος διδάσκαλος Σωκράτης ἐπετέθη ἐναντίον τοῦ ὑποκειμενισμοῦ (*subjektivismus*), τὸν ὁποῖον εἰσήγαγον οἱ σοφισταί. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του, ὅπως ἰδρῦσῃ τὴν ἠθικὴν ζωὴν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους, ἐζήτησε νὰ δημιουργήσῃ ἀντικειμενικὴν ἠθικὴν, στηριζομένην ἐπὶ καθολικῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας ἐξῆγε διὰ μιᾶς ἐνσυνειδήτου ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς πείρας. Τὰ μέτρον πάντων τῶν χρημάτων δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐδίδασκον οἱ σοφισταί, ἀλλ' ἡ ἀντικειμενικὴ ἠθικὴ, πρὸς τὰς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτους τῆς ὁποίας ἀξίας πρέπει τὸ ἄτομον νὰ ἐνθμιζῇ τὴν ζωὴν του. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις ὑπάρχει ἀρχῆθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς τις ἐσωτερικὴ αἴσθησις, δι' ἧς οὗτος ἀντιλαμβάνεται τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν¹⁾. Τὸ «γνώθι σαυτὸν» καὶ τὸ «οὐδεὶς ἐκὼν κακὸς» ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας²⁾, διότι, κατὰ τὸν Σωκράτη, ἡ γνώσις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἡ βᾶσις πασῶν τῶν ἀρετῶν³⁾.

¹⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. I, IV, 15.

²⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. IV, II, 24 κ. ἐ., III, IX, 4 κ. ἐ.

³⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. III, IX 5.

Καὶ οὐ μόνον τὰς περὶ ἠθικῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ θρησκείας τοιαύτας προσέβαλεν ὁ μέγας τῆς ἀρετῆς διδάσκαλος. Ἐναντίον τῆς ἀγνωσίας καὶ τῆς τελείας ἀρνήσεως τῶν θεῶν, ἐκήρυξεν οὗτος τὴν ὑπαρξίν Θεῶν καὶ ὑμνησε τὴν σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν τούτων ἐν τῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου, ὡς καὶ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν φροντίδα ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπινου γένους ¹⁾.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τῆς ἀναρχικῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας αὐτῶν, καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἰππίου, καθ' ἣν μόνον ὁ Φυσικὸς Νόμος, τ. ἔ. τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, πρέπει νὰ διέπῃ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, καθόσον πᾶσα περὶ δικαίου διάταξις εἶναι θεσμὸς ἀφ' αἰρέτως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τιθέμενος καὶ πρὸς τὸ συμφέρον ὠρισμένης μερίδος ἀνθρώπων, «ὁ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται» ²⁾, ἐπετέθη ὁ Σωκράτης, διδάξας, ὅτι πᾶσα ἠθικὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀφορεῖ μόνον τὸ ἄτομον, ἀλλὰ κυρίως τὸ σύνολον τῶν συνανθρώπων του, πρὸς τοὺς ὁποίους οὗτος εὐρίσκεται εἰς σχέσεις. Τούτου ἕνεκα πᾶσα πράξις αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς ὠρισμένους περιορισμούς, διότι ἄλλως θὰ εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑπαρξὶς κοινωνίας. Γενικῶς δ' εἶπεῖν κατεπολέμησεν ὁ Σωκράτης τὴν ἀτομικιστικὴν ἠθικὴν διὰ τῆς συνολοκρατικῆς τοιαύτης, δι' ἣς ἐπεδίωξε τὴν εὐνομίαν, τὴν εἰρηνικὴν διαβίωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀνύψωσιν τῆς κοινωνίας του ³⁾.

Ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς δὲ ταύτης ἀρχῆς ὁρμώμενος ὁ Σωκράτης δὲν περιορίσθη εἰς ἀκαδημαϊκὰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις, ἀλλ' ἤσκησε μίαν σφοδρὰν πρακτικὴν πολιτικοκοινωνικὴν πολεμικὴν ἐναντίον τῆς τότε καταστάσεως, ὡς ἄνωτέρω εἶπομεν ⁴⁾. Κατὰ πρῶτον, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐπετέθη κατὰ τῶν ἀναξίων καὶ ὀλεθρίων διὰ τὴν πατρίδα ἀρχόντων, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασε

1) Ξενοφ. Ἀπομν. I, I, 9—I, IV, 4—IV, III, 13.

2) Πλατ. Πρωτ. 337 Δ.—Πρβ. Γοργίας 484 Β.—Πολιτεία 331 Ε κ.έ.

3) Πλατ. Κρίτων XI κ.έ.—Πρβλ. Πολιτεία, Κεφ. X, 368 κ.έ.

4) Βλ. ἄνωτ. σ. 5.

καὶ πρὸς τοὺς βουκόλους ἐκείνους νὰ παραβάλη, οἷτινες τοὺς βοῦς ἐλάττους καὶ χείρους κάμνουσι ¹⁾). Ὁ Σωκράτης ἐτόνισεν, ὅτι σπουδαιοτάτη ἀρετὴ καὶ προσὸν τοῦ ἄρχοντος πρέπει νὰ εἶναι ἡ σοφία, διότι αὕτη μόνον παρέχει τὴν ἱκανότητα τοῦ ἄρχειν. Ὡς λίαν δὲ μωρὸν καὶ ἐπιβλαβὲς διὰ τὸ κράτος, ἐθεώρει ὁ Σωκράτης τὸ ὅτι νέοι τινές, ἄωροι καὶ μηδεμίαν παντελῶς γνῶσιν ἔχοντες τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων τοῦ κράτους καὶ οὐδὲν συγκεκριμένον καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων στηριζόμενον πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐπεθύμουν νὰ γίνωσι προστάται τῆς πόλεως ²⁾). Μωρότερον δὲ καὶ ὀλεθριώτερον διὰ τὸ κράτος ἐθεώρει τὸ κρατοῦν ἐκλογικὸν σύστημα τῶν ἀρχόντων. Ἐνῶ διὰ τὴν ἐκλογὴν κυβερνήτου πλοίου, τέκτονος ἢ αὐλητοῦ ἀπητοῦντο εἰδικαὶ σπουδαὶ καὶ πείρα περὶ τὴν τέχνην αὐτοῦ ὡς ἀπαραίτητον προσόν, τοῦναντίον διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχόντων οὐδὲν τοιοῦτον ἐζητεῖτο. Αὕτη ἐξηρτᾶτο μόνον ἀπὸ τὸν κύαμον. Οὐχὶ ὁ κύαμος, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἱκανότης, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ εἰδικὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν ἔπρεπε, κατὰ τὸν μέγαν τῆς ἀρετῆς διδάσκαλον, νὰ ἀναδεικνύη τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως, διότι μόνον ἐκ ταύτης ἐκπηγάζει ἡ φρόνησις, ἡ ὁποία πρέπει νὰ εἶναι τὸ σπουδαιοτάτον χαρακτηρηστικὸν τοῦ ἄρχοντος ³⁾).

Ὁ ἀγὼν οὗτος τοῦ Σωκράτους κατὰ τῆς ἀχρειότητος τῶν ἀρχόντων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ εὔρεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὴν εὖ φρονοῦσαν μερίδα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Πρῶτον σπουδαῖον σύμπτωμα ταύτης ἦτο, ὅτι ἤρξατο κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα μία ζωηρὰ κίνησις πρὸς μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος, τ.ἔ. πρὸς κατάλυσιν τῆς ἀχαλινώτου ἐκείνης δημοκρατίας καὶ ἐπανίδρυσιν τῆς μοναρχίας. Τῆς κινήσεως ταύτης σπουδαῖος πρωτοπόρος ἀνεφάνη

¹⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. I, II, 32.

²⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. III, IV, 1—18.

³⁾ Σοφοκλ., Ἀντιγόνη. στ. 1347. Ξενοφ. Ἀπομν. III, IX, 10 κ. ἔ.

Πρβλ. Ἰσοκρ. Νικοκλ. § 18.

Ε. Δ. τῆς Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ὁ Ἴσοκράτης. Εἶχεν οὗτος τελείως ἀπελπισθῆ, ὅτι ἦτο δυνατόν ἐπὶ δημοκρατίας νὰ προκύψῃ καλόν τι εἰς τὸ κράτος ¹⁾, διότι ἄρχοντες τούτου δὲν ἀνεδείκνυντο αἱ προσωπικότητες, καθόσον αὗται εὕρισκοντο εἰς ὀξεῖαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πλῆθος, ἀλλ' οἱ ἀχρεῖτοι, οἱ μέθυσοι καὶ οἱ μωροί, ὅπερ ἀπετέλει τὴν πλέον ἀηδῆ ιδιότητα τῆς δημοκρατίας.

Οἱ δημαγωγοί, οἵτινες, καίτοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐθεωροῦντο πιστότατοι φύλακες τῆς πολιτείας ²⁾, ἦσαν κυνικοὶ ὑποκριταί, καθόσον εὐχαρίστως ἔβλεπον τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ, περὶ οὗ δῆθεν ἐφρόντιζον, διότι αὕτη ἀπετέλει ὁμολογουμένως δι' αὐτοὺς ἀκατέργαστον ὄλικόν, χρησιμοποιοῦμενον διὰ τὸ κεφάλαιον τοῦ ἐγωῖσμοῦ των. Ἡ πτωχεία τ. ἐ. τοῦ λαοῦ ἦτο τὸ θεμέλιον τῆς δυναστείας αὐτῶν καὶ θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἔβλεπον ὅλους τοὺς πολίτας ἐξ ἴσου πτωχοὺς ³⁾.

Τὸ δημοκρατικὸν ὄθεν πολίτευμα ἐθεωρήθη βάρος δυσβάστακτον, διότι ἡ δημοκρατία αὕτη ἀπώλεσε τὰς ἠθικὰς ἐκείνας ἀρχάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔδει νὰ στηρίζηται πᾶσα καλῶς ἐννοουμένη ἐλευθερία. «Τοῦτον τὸν τρόπον ἐπαίδευε τοὺς πολίτας, ὥσθ' ἠγείσθαι τὴν μὲν ἀκολασίαν δημοκρατίαν, τὴν δὲ παρανομίαν ἐλευθερίαν, τὴν δὲ παρρησίαν ἰσονομίαν, τὴν δὲ ἐξουσίαν τοῦ ταῦτα ποιεῖν εὐδαιμονίαν» ⁴⁾.

Ἡ εὖ φρονοῦσα τάξις ἐστράφη ἔκτοτε πρὸς τὴν μοναρχίαν, διότι ταύτην ἀπῆτει κυρίως τὸ αἴσθημα τοῦ πόθου τῆς ἡσυχίας, ἀσφαλείας καὶ τάξεως. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου ἔβλεπον συγκεντρουμένην πᾶσαν τὴν κρατικὴν ζωὴν καὶ τὸν μονάρχην ἐθεώρουν ὡς κανόνα διὰ πάντα τὰ περιεχόμενα τῆς ζωῆς ⁵⁾, δι' ὃ καὶ

¹⁾ Ἴσοκρ. Συμμαχ. § 13. Πρβλ. Ἄρεοπ. § 78. Ἴδὲ σχετικῶς Pöhlmann R. Isokrates und das Problem der Demokratie σελ. 12.

²⁾ Ἴσοκρ. Ἄρεοπ. § 24.

³⁾ Ἴσοκρ. Συμμαχ. § 131.

⁴⁾ Ἴσοκρ. Ἄρεοπ. § 20. Πρβλ. Συμμαχ. 119. Παναθ. § 131.

⁵⁾ Ἴσοκρ. Νικοκλ. § 48—63.

ἐθεοποίησαν αὐτόν ¹⁾. Ἐντεῦθεν βλέπομεν τὸν Ἴσοκράτη νὰ ἀπευθύνηται πρὸς πολλοὺς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐστεμμένους καὶ νὰ ζητῇ παρ' αὐτῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἔτερον σύμπτωμα τῆς ἀναφανείσης ἀντιδράσεως κατὰ τῆς πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως ἦτο καὶ ἡ ἀποχῆ τῶν εὖ φρονούντων ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, καθόσον ἔπαυσεν αὕτη νὰ παρέχῃ ἐνδιαφέρον καὶ εὐχαρίστησιν εἰς αὐτούς. Οὗτοι ἤρχισαν νὰ τρέπωνται πρὸς τὴν ἀγροικὴν ζωὴν καὶ νὰ ἐνδιαφέρωνται διὰ τὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν οἴκου. Τὴν ἀπασχόλησιν ταύτην ἐθεώρησαν προτιμότεραν τῆς ἀναισχύντου πολιτικῆς, διότι «γάμους, ἑορτάς, συγγενεῖς, παῖδας, φίλους, ὑγείαν, σῖτον, οἶνον, ἡδονὴν αὕτη δίδωσι· ταῦτα πάντ' ἂν ἐκλίπη, τέθηκε κοινῇ πᾶς ὁ τῶν ζώντων βίος» ²⁾. Ἡ μανία πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας ἔπαυσε νὰ πιέζῃ πλέον τὰ στήθη τῶν Ἑλλήνων, διότι ἡ περὶ ταύτης ἀντίληψις μετεβλήθη καὶ ὀλβιώτατος δὲν ἐθεωρεῖτο ἐκεῖνος, ὅστις κατεῖχεν ἐξουσίαν ³⁾, ἀλλ' ἐκεῖνος «ὄτῳ κατ' ἡμαρ τυγχάνει μηδὲν κακόν ⁴⁾. Καὶ ἡ περὶ τοῦ πλούτου ἀντίληψις ὁμοίως ἤρχισε νὰ μεταβάλληται· ἐθεωρεῖτο οὗτος ὡς τι ἐπαχθὲς καὶ οἱ κατέχοντες τοῦτον ἐμισοῦντο, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ πένητες ἐνομίζοντο ἀεικτεῖμα τῶν θεῶν ⁵⁾.

Ἄλλο γενικὸν σύμπτωμα τῆς δημιουργηθείσης ἀντιδράσεως ἦτο καὶ ὁ πόθος, ὅστις εἶχε γεννηθῆ εἰς τὴν ὑγιᾶ μερίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ ἐπανίδῃ παρ' αὐτῷ τὰς ὑψηλὰς καὶ εὐγενεῖς κοινωνικὰς ἀρετὰς τῆς προηγουμένης λαμπρᾶς περιόδου, περὶ ὧν ἐν ἀδραΐς

¹⁾ Wundt M. ἄ. ἔργ. II B. σ. 31 κ. ἐ.

²⁾ Φιλῆμων. Ἀποσπ. 71. Πρβλ. 105 (ἔκδ. Kock).

³⁾ Εὐριπ. Μήδεια, στιχ. 123 κ. ἐ., Ἴων στιχ. 633. Πρβλ. Ξενοφ. Κύρου Παιδεία VIII, V, 42.

⁴⁾ Εὐριπ. Ἐκάβη στιχ. 626.

⁵⁾ Ἴσοκρ. Περὶ Ἀντιδοσ. § 159. Λυσίου κατὰ Ἐπικράτους § 11. Πρβλ. Μενάνδρ. Ἀποσπ. 310 (Kock).

γραμμαῖς ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν· «Οἱ πρωτοπόροι τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἀγωγῆς». Ἔκδ. Β', Ἀθήναι, 1938. Ἡ φιλοπατρία τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων ἦτο ἔτι νωπὴ καὶ ἑναυλος, διότι δὲν ἀπείχε πολὺ τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ἐποχῆς, ἣτις διεκρίνετο διὰ τὴν εὐγένειαν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς συνανθρώπους αἰσθημάτων. Τούτου ἕνεκα οὐχὶ ἅπασι ἔδοξε τῷ δήμῳ νὰ ζῶσι κατὰ τοὺς νόμους τῶν ἐνδόξων προγόνων ¹⁾, δι' ὃ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης παριστᾷ εἰς τοὺς Βατράχους τοὺς Πλούτωνα νὰ ἀπολύῃ ἐκ τοῦ Ἄδου τὸν μέγαν τραγικὸν διδάσκαλον Αἰσχύλον καὶ νὰ λέγῃ πρὸς αὐτόν·

«Ἄγε δὴ χαίρων, Αἰσχύλε, χώρει,
καὶ σῶζε πόλιν τὴν ὑμετέραν
γνώμαις ἀγαθαῖς, καὶ παιδεύσον
τοὺς ἀνοήτους πολλοὶ δ' εἰσίν» ²⁾.

Ἡ καλοκαγαθία, ὁ βαθὺς σεβασμὸς πρὸς τοὺς θεοὺς, πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, πρὸς τοὺς ἄρχοντας, πρὸς τοὺς νόμους, ἡ ὁμόνοια, ἡ εὐβουλία περὶ τῶν τῆς πόλεως καὶ ἡ ἀοκνοτάτη προθυμία ἐν τῇ ἐπιτελέσει τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος, ἣτις διεκρίνε τὴν γενεάν τῶν νικητῶν τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν ναυμάχων τῆς Σαλαμίνας καὶ ἣτις ἀπέπτη ἀπὸ τὴν γενεάν ἐκείνων, ὑμνοῦντο ἤδη καὶ ἐξήρουντο ³⁾. Θὰ ἔθεωρεῖτο δ' ἔργον θείας ἀντιλήψεως, ἐὰν συνεχίζοντο αἱ εὐγενεῖς παραδόσεις τῆς προηγουμένης ἑλληνικῆς γενεᾶς καὶ ἐπανήρχοντο ἐκ νέου αἱ θεῖαι αὗται ἑλληνικαὶ ἀρεταί ⁴⁾, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἔμεγα-

¹⁾ Ἄνδοκ, Περὶ τῶν μυστηρίων § 83, 87. Πρβλ. Λυσίου. Περὶ τοῦ μὴ καταλύσαι τὴν πάτριον πολιτείαν § 11. Ἴσοκρ. πρὸς Καλλίμαχον § 43—44. Ἀρεοπαγ. § 143 κ. ἐ.

²⁾ Ἀριστοφ. Βάτραχοι στ. 1500 — 1503. Πρβ. Ἴππεῖς 565, 1325. Νεφέλαι 961.

³⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. III, V, 13—28. Θουκυδ. I, 73, 74.

⁴⁾ Βλ. τὸ βιβλίον μου «Οἱ πρωτοπόροι τῆς Ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἀγωγῆς» ἔκδ. Β' Ἀθήναι 1938.

λούργησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅσον οὐδεμία ἄλλη φυλή, δημιουργήσασα τὸν ἀφθάστου μεγαλείου καὶ δόξης ἀθάνατον κλασσικὸν πολιτισμὸν μας καὶ καταστήσασα τὴν σταδιοδρομίαν αὐτῆς θαυμαστὴν καὶ τὰς ὑπηρεσίας της ἐν τῷ ἐκπολιτισμῷ τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος τιμιωτάτας καὶ ἀνεπερβλήτους διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Τοιαύτη τις λοιπὸν ἦτο ἡ δημιουργηθεῖσα ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἀπαισίου *individualismus*, ἣτις κρατερώς μὲν, ἀλλ' εἰς μάτην ἐπάλαισε νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν ὀρμητικὸν ῥοῦν τῆς καταπτώσεως τοῦ ἐνδόξου ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου. Αἱ ὑψηλαὶ ἔννοιαι τῆς Θρησκείας, Ἠθικῆς καὶ Πατρίδος, αἵτινες ἀπετέλουν τὰ θεμέλια τοῦ ἐλληνισμοῦ, εἶχον κλονισθῆ καὶ διαρραγῆ. Τὸ βάραθρον ἔχαινεν ἤδη καὶ ἀνέμενε, ἵνα δεχθῆ ἐν αὐτῷ, ἐρείπια πλέον, τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν κοσμοκρατορίαν. Ὁ ῥωμαϊκὸς αἰτὸς μετ' οὐ πολὺ ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τῆς ἱερᾶς Ἀκροπόλεως, οἱ δὲ ῥωμαϊκοὶ λεγεῶνες ἀνέλαβον νὰ ἐπιβάλωσι τὴν τάξιν, νὰ συγκρατήσωσι καὶ ἐπαναφέρωσι τοὺς Ἕλληνας εἰς ἑαυτούς.

Ἡ ἐξέλιξις δ' αὕτη ἦτο πολὺ φυσικὴ. Τοῦτο δὲ βλέπει τις εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἄλλων ἀρχαίων λαῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα πιστοποιοῦσι τοῦτο. Σκληροὶ καὶ πείσμονες ἐμφύλιοι πόλεμοι μέχρι τελείας καταστροφῆς τῆς πατρίδος διεξάγονται σήμερον εἰς τινα τῶν κρατῶν, εἰς τὰ ὅποια μερὶς τῶν πολιτῶν, ἔστω καὶ μικρά, ἐτόλμησε τὸ μὲν νὰ περιφρονήσῃ τὰ πάτρια καὶ ἐνστερνισθῆ ξένας ἰδέας, τὸ δὲ νὰ ὑψώσῃ τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ ὑπεράνω ὅλων.

Ἀλλὰ καὶ παρ' ἡμῖν δὲν ὑστέρησε νὰ κάμῃ τὴν ἐμφάνισίν της ἡ τοιαύτη κατάστασις. Πρὸ δύο σχεδὸν δεκαετιῶν προέβαλεν εἰς τὴν χώραν ἡμῶν, ἔστω καὶ ἐν σμικρογραφίᾳ, καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περίπου συνθήκας καὶ μὲ τὰ αὐτὰ συμπτώματα ἢ εἰδεχθῆς ἐκείνη κατάστασις, ἣτις ὠδήγησεν εἰς καταστροφὴν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν

ἀρχαίαν ἐποχὴν. Σύγκρουσις καὶ σκληρὰ πάλη ἠγέρθη παρ' ἡμῖν, ἥτις τὰ πάντα περιεφρόνει καὶ προέδιδε πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ἡ προσπιτικὴ ἐκάστου, ἀπὸ τοῦ τελευταίου πολίτου μέχρι τοῦ ἀρχοντος περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ ἴδιον ἐγώ! Ἡ δλότις δὲν ἦτο ἄλλο τι διὰ τὸν Νεοέλληνα ἀτομικιστὴν, εἰ μὴ κεφάλαιον, προσριζόμενον πρὸς ἐκμετάλλευσιν ὑπ' αὐτοῦ. Θρησκεία, Ἡθικὴ καὶ Πατρις, ἤρχισαν νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τῶν ἀτομικιστῶν, ὡς ἐπινοήματα τῶν ἰσχυρῶν καὶ εὐφυῶν, ἵνα κρατῶσιν εἰς τὸ σκότος καὶ ἐνεδὸς σιδηρῶν κλοιῶν τὸν λαόν. Ὁ Νόμος δὲ τῆς ἀντιγραφῆς τῶν αἰώνων θὰ ἀπεδεικνύετο διὰ μίαν ἔτι φορὰν ἀλάθητος καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, ἀν δὲν ἀνελάμβανε τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἀθλίας ταύτης ἀπὸ πάσης ἀπόψεως κοινωνικῆς καταστάσεως ὁ σιδηροῦς ἐθνικὸς ἡμῶν Κυβερνήτης στρατηγὸς κ. Ἰ. Μεταξᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ σεπτοῦ ἡμῶν Βασιλέως Γεωργίου τοῦ Β'. Πρὸ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἀκλονήτου ἐθνικῆς πίστεως τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν, ὡς καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτῶν, κατεπνίγη ἐν τῇ ἀρχῇ του ὁ ἀναφανεὶς νεοελληνικὸς ἀτομικισμὸς¹⁾ μεθ' ὅλων τῶν συμπαρομαρτούντων αὐτῶ δεινῶν καὶ οὕτως ἐσώθη ἡ προσφιλεῖς ἡμῶν Πατρις.

¹⁾ Περὶ τούτου θέλομεν ἐκτενέστερον πραγματευθῆ εἰς [προσεχῆ ἐργασίαν μας.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

- 1) Πορίσματα πειραμάτων Μνήμης ἐπὶ μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Παιδαγ. περίοδ. «Ἑρμῆς» 1927.
- 2) Πορίσματα μετρήσεων εἰς τὴν ἀριθμητικὴν ἐπίδοσιν μαθητῶν δημοτικῶν σχολείων. Δελτίον Ἑπουργείου Παιδείας «tests εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν» 1925 καὶ περιοδικὸν «Ἑρμῆς» 1927.
- 3) Εἰδικὴ Διδακτικὴ πάντων τῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα διδασκομένων μαθημάτων κατὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ σχολείου ἐργασίας. Ἐκδόσεις Β' ἐπηυξημένη καὶ βελτιωμένη, 1936.
- 4) Ὑποδειγματικαὶ διδασκαλαὶ πάντων τῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα διδασκομένων μαθημάτων κατὰ τὸ σχολεῖον ἐργασίας. Ἐκδόσεις Β' ἐπηυξημένη 1936.
- 5) Λυσίου ἐκλεκτοὶ Λόγοι πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων, ἐγκεκρ. ὑπὸ τοῦ Ἑπουργείου Παιδείας 1933.
- 6) Die Stellung der Sophistik zur Poesie im V. und IV Jahrhundert bis zu Jsokrates. Dissertation München 1936.
- 7) Οἱ Ἀρκάδες ἐν τῇ Κύρου Ἀναβάσει. Ἀρκαδικὸν Ἡμερολόγιον 1937.
- 8) Πρὸς Ἐθνικὴν ἀγωγὴν τῶν Ἑλλήνων. Παιδαγωγικὸν περιοδικὸν «Ἐκπαιδευτικὰ Χρονικὰ» σελ. 362 κ. ἑ. 1937,
- 9) Οἱ πρωτόποροι τῆς Ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἀγωγῆς. Ἐκδόσεις Β' Ἀθῆναι. 1938.